

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسم الله الرحمن الرحيم

نقد و بررسی عناصر داستان در کتاب « دا »

توسط:

فربیا رحیمی

پایان نامه

ارائه شده به مدیریت تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیت های تحصیلی

لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته زبان و ادبیات فارسی

از

دانشگاه اراک

اراک - ایران

ارزیابی و تصویب شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی.....

دکتر زهرا موسوی (استاد راهنما) استادیار

دکتر محسن ذوالفقاری (استاد مشاور) دانشیار

دکتر حسن حیدری (داور داخلی) استادیار

اردیبهشت ۱۳۹۱

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم تحقیقات و فناوری

۱۳۵۰

گروه زبان و ادبیات فارسی
کارشناسی ارشد

نقد و بررسی عناصر داستان در کتاب ۱۵

فریبا رحیمی

استاد راهنما

سرکار خانم دکتر موسوی

استاد مشاور

جناب آقای دکتر ذوالفقاری

دانشگاه اراک

بهار ۹۱

**شهادت ، پایان نیست ،
آغاز است
تولد دیگری است ،
در جهانی فراتر از آن که عقل زمینی
به ساحت قدس آن راه یابد.**

تقدیم به :

روح پاک پدر شهیدم ، که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه ی
زندگی ، ایستادگی را تجربه نمایم.

و به مادرم ، دریای بی کران فداکاری و عشق که وجودم برایش همه رنج بود و
وجودش برایم همه مهر.

و به همسرم ، اسطوره ی زندگی ام ، پناه خستگی ام و امید بودنم.

« سپاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان شد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.»

نگارنده بر خود می داند که از زحمات بی دریغ ، تلاش های بی وقفه و راهنمایی های ارزشمند استاد گرامی سرکار خانم دکتر موسوی و از صبر و شکیبایی و مشاوره ی جناب آقای دکتر ذوالفقاری ، در راستای انجام این پایان نامه تشکر و قدردانی نماید.

چکیده

در پایان نامه ی حاضر ، سعی بر آن بوده است که به بررسی برخی از مهم ترین عناصر داستان و نقد کتاب دا پرداخته شود. این عناصر مهم شامل : درون مایه ، موضوع ، پیرنگ و طرح ، شخصیت و شخصیت پردازی ، زاویه ی دید ، صحنه و صحنه پردازی ، گفت و گو ، لحن و فضا و رنگ می باشند.

پایان نامه ی حاضر شامل پنج فصل کلی می باشد که بعد از مقدمه ای کوتاه درباره ی نقد ادبی و عناصر داستان ، فصل اول آغاز می شود که شامل دو بخش است : بخش اول آن « درباره ی جنگ و دفاع مقدس » و « ادبیات پایداری و مقاومت » است و بخش دوم آن « بررسی مؤلفه های پایداری در رمان های دفاع مقدس » می باشد. مقصود از آوردن و ذکر این مطالب ، آشنایی خوانندگان با مفهوم جنگ و دفاع مقدس و ادبیات مقاومت است. زیرا کتاب دا نیز به عنوان یک اثر ادبی ، مشروح جنگ ۳۳ روزه ی خرمشهر و روزهای آغازین جنگ را در بر می گیرد.

فصل دوم شامل دو بخش می باشد. بخش اول شامل « تعریف داستان و رمان » ، « ویژگی های داستان و رمان » و « خصوصیات یک رمان خوب » است. و در بخش دوم به بررسی و تعریف عناصر داستان ذکر شده پرداخته تا خواننده ی این پایان نامه به صورت اجمالی با برخی از مهم ترین عناصر داستان آشنا شود و در خواندن ادامه ی مطالب و فهم آن با مشکل مواجه نگردد.

فصل سوم نیز دارای دو بخش است : بخش اول آن « درباره ی کتاب دا » و « خلاصه ی کتاب دا » است و بخش دوم که مهم ترین قسمت این پژوهش می باشد

« بررسی عناصر داستان در کتاب دا » است ، که به طور مفصل و مشروح مورد بررسی قرار گرفته شده و نتایج حاصل از آن ذکر شده است.

در فصل چهارم به « نقد کتاب دا » پرداخته شده است که شامل : « بررسی ساختار » ، « بررسی محتوا » و « نقاط ضعف محتوا » می باشد که هر کدام نیز شامل زیر مجموعه هایی می باشند.

و در نهایت فصل پنجم ، جمع بندی و نتیجه گیری نهایی است که به دو بخش تقسیم شده : بخش اول « نتایج حاصل از بررسی عناصر داستان در کتاب دا » و بخش دوم « نتایج به دست آمده از نقد کتاب دا » می باشد.

امید که این پژوهش به منزله ی مقدمه و انگیزه ای برای پژوهش های بیشتر باشد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	چکیده
۱.....	مقدمه
	فصل اول
	بخش اول
۵.....	درباره ی جنگ و دفاع مقدس
۶.....	ادبیات پایداری و مقاومت
	بخش دوم
۸.....	مؤلفه های پایداری در رمان های دفاع مقدس
	فصل دوم
۱۸.....	کلیات و تعاریف
	بخش اول
۱۸.....	تعریف داستان و رمان
۱۹.....	ویژگی های داستان و رمان
۲۰.....	خصوصیات یک رمان خوب
	بخش دوم
۲۴.....	عناصر داستان

۲۴	۱. درون مایه
۲۶	۲. موضوع
۲۷	۳. پیرنگ و طرح
۳۲	۴. شخصیت و شخصیت پردازی
۳۶	۵. زاویه ی دید
۳۸	۶. صحنه و صحنه پردازی
۴۰	۷. گفت و گو
۴۲	۸. لحن
۴۳	۹. فضا و رنگ یا فضا سازی

فصل سوم

بخش اول

۵۰	کتاب دا
۵۲	خلاصه ی کتاب دا

بخش دوم

۵۳	بررسی عناصر داستان در کتاب دا
۵۳	۱. درون مایه
۵۳	۲. موضوع
۵۴	۳. طرح و پیرنگ
۶۰	۴. حادثه و حادثه پردازی
۶۲	خلاصه ی سخن
۶۳	۵. شخصیت و شخصیت پردازی
۶۷	شیوه های شخصیت پردازی

۷۱ خلاصه ی سخن
۷۳ ۶. زاویه ی دید
۷۵ ۷. صحنه و صحنه پردازی
۸۲ زمان و مکان
۸۵ خلاصه ی سخن
۸۷ ۸. گفت و گو
۹۶ خلاصه ی سخن
۹۸ ۹. لحن
۱۰۵ خلاصه ی سخن
۱۰۶ ۱۰. فضا و رنگ یا فضا سازی
۱۱۲ خلاصه ی سخن

فصل چهارم

۱۱۴ نقد گونه ای بر کتاب دا
۱۱۶ ۱. بررسی ساختار
۱۲۱ ۲. بررسی محتوا
۱۲۳ ۳. نقاط ضعف محتوا

فصل پنجم

۱۳۲ جمع بندی و نتیجه گیری نهایی
-----	-----------------------------------

بخش اول

۱۳۲ نتایج به دست آمده از بررسی عناصر داستان در کتاب دا
-----	--

بخش دوم

نتایج به دست آمده از نقد کتاب دا ۱۳۶

منابع و مأخذ ۱۳۸

مقدمه

« کلمه ی نقد خود در لغت به معنی « بهین چیزی برگزیدن » و نظر کردن است در دراهم تا در آن به قول اهل لغت سره را از ناسره باز شناسند. معنی عیب جوئی نیز که از لوازم « به گزینی » است ظاهراً هم از قدیم در اصل کلمه بوده است. به هر حال از دیرباز، این کلمه در فارسی و تازی، بر وجه مجاز در مورد شناخت محاسن و معایب کلام به کار رفته است. چنانچه آن لفظی هم که امروز در ادب اروپایی جهت همین معنی به کار می رود در اصل به معنی رای زدن و داوری کردن است و شک نیست که رای زدن و داوری کردن درباره ی امور و شناخت نیک و بد و سره و ناسره ی آنها مستلزم معرفت درست و دقیق آن امور است و از اینجاست که برای نقد ادبی مفهومی وسیع تر و تعریفی جامع تر قائل شده اند و آن را شناخت آثار ادبی از روی خبرت و بصیرت گفته اند. ^۱»

« نقد ادبی که از آن می توان به سخن سنجی و سخن شناسی نیز تعبیر کرد، عبارت است از شناخت ارزش و بهای آثار ادبی و شرح و تفسیر آن به نحوی که معلوم شود نیک و بد آن اثر چیست و منشأ آنها کدام است. ^۲»

« نقد ادبی سنجش توصیف و ارزیابی آثار ادبی و تعیین درجه خوبی و بدی آنهاست. به وسیله ی نقد ادبی است که مردم درمی یابند کدام اثر ادبی عالی و درخشان و کدام متوسط یا ضعیف است. ^۳»

« نقد به دو شاخه ی اصلی نقد نظری و نقد عملی یا نقد کاربردی تقسیم می شود. در نقد نظری درباره ی ماهیت ادبیات و اصول و معیارهای شناخت و بررسی و تعبیر و تفسیر آثار ادبی بحث می شود و معمولاً این بحث ها همراه با روش شناسی است تا از طریق آنها بتوان نظریه های را در مورد آثار به کار برد.

در نقد عملی یا کاربردی براساس نظریه یا روشی که منتقد به آن معتقد است مورد بررسی قرار می گیرد و ارزش هنری آنها معین می شود. منتقد گاه برای نقد آثار، تلفیقی از دو یا چند نظریه یا روش را به کار می گیرد.^۴

خسرو فرشیدور در کتاب *درباره ی ادبیات و نقد ادبی* در باب انواع نقد ادبی می گوید: «مهمترین نوع نقد ادبی ارزیابی اثر است از دو لحاظ. یکی صورت یا شکل و دیگر از حیث معنی و ماده. مراد از نقد ماده و صورت این است که مثلاً دریابیم در یک شعر یا داستان اولاً چه موضوعات و مطالبی مطرح شده است و دیگر این که شاعر یا نویسنده این موضوعات و معانی را چگونه بیان کرده است.»^۵

«ذوق ادبی مهمترین عامل تشخیص قوت و ضعف آثار ادبی است و باعث می شود که انسان بتواند خوبی و بدی شعری یا داستانی را تشخیص دهد و آن را ارزیابی کند.»^۶

«نویسندگان بزرگ در شاهکارهای خود، به عناصر داستان توجه بسیار داشته اند و تا حد امکان از قواعد و ضوابط آنها پیروی کرده اند.»^۷

«اما واقعیت امر این است که در داستان نویسی امروز، اگر عنصری مورد بی توجهی قرار گیرد، عنصر یا چیز دیگری جانشین آن می شود... مثلاً اگر عنصر «پیرنگ» که در داستان نویسی گذشته از ارزش و اعتبار بسیاری برخوردار بود، امروز مورد بی توجهی قرار گیرد، عنصر دیگری چون «لحن» یا «فضا و رنگ» به جای آن می نشیند و این جا به جایی فقدان آن را توجیه می کند.»^۸

تحلیل و نقد عناصر داستان، یکی از جنبه های نقد ادبی است و در این نوع نقد ارکان و عناصر داستان با توجه به معیارها و الگوهای داستان پردازی مورد نقد و بررسی قرار می گیرند.

پی نوشت ها

۱. زرین کوب ، عبدالحسین ، نقد ادبی (مجلد اول و دوم) ، صص ۶-۷
۲. همان ، ص ۶
۳. فرشیدور ، خسرو ، درباره ی ادبیات و نقد ادبی ، ص ۱۱
۴. میر صادقی ، جمال و میر صادقی ، میمنت ، واژه نامه ی هنر داستان نویسی ،
ص ۲۵۶
۵. درباره ی ادبیات و نقد ادبی ، ص ۲۰۹
۶. همان ، ص ۲۰۵
۷. میر صادقی ، جمال ، عناصر داستان ، ص ۱۱
۸. همان ، ص ۱۰

فصل اول

بخش اول

درباره ی جنگ و دفاع مقدس

ادبیات پایداری و مقاومت

بخش دوم

مؤلفه های پایداری در رمان های دفاع مقدس

بخش اول

درباره ی جنگ و دفاع مقدس

پدیده ی جنگ هشت ساله ، بزرگترین رویداد کشور ما در طول سه دهه ی اخیر به حساب می آید.

جنگ یک پدیده ی شوم انسانی است که کشور عزیز ما ایران در طول زمان با این پدیده ی شوم آشنایی داشته است. جنگ تحمیلی عراق علیه ایران یکی از نمونه جنگ هایی است که تبعات بسیاری برای ایرانیان به همراه داشت.

ارتش عراق پس از یک دوره حرکت ایدایی در مرزها و شهرهای مرزی سرانجام در ۳۱ شهریور ۵۹ علناً از هوا و زمین و دریا به ایران حمله ور شد و از جنوب و غرب وارد خاک مقدس ما شد و شهرها و مناطق زیادی را به سرعت اشغال کرد. و این جنگ فرسایشی و پر از فراز و نشیب سرانجام پس از گذشت هشت سال در تابستان ۱۳۶۷ با پذیرش قطعنامه ی ۵۹۸ سازمان ملل از سوی ایران به پایان رسید.

« هر چند در طی مقاطعی از جنگ ، عراق ظاهراً صلح می طلبید ولی عملاً با دریافت مدرن ترین سلاح ها ، هر روز به شدت حملات خود می افزود و جبهه های جدیدی می گشود. حمله به کشتی های بی دفاع تجاری در خلیج فارس و به کار گرفتن بمب شیمیایی و حمله به مناطق مسکونی ، نمونه ی زنده ای در این خصوص هستند. طی جنگ ، آتش بس محدود برای توقف بمباران مناطق مسکونی زیر نظر سازمان ملل و با توافق ایران و عراق برقرار شد.

رژیم عراق این آتش بس را نیز پس از مدت کوتاهی نقض کرد و بمباران مناطق مسکونی ایران را بار دیگر از سر گرفت.»^۱

« نقش رزمندگان اسلام در عملیات های متعدد در طول جنگ تحمیلی ، بعد از نصرت الهی سرعت عمل و روحیه ی سلحشوری این عزیزان بوده است. رزمندگان اسلام با رهنمودهای حضرت امام (ره) شرکت در جنگ را یک تکلیف شرعی ، ملی و انقلابی دانسته ، در شرایطی که باران توپ خمپاره و بمب های دشمن ، انسان های معمولی را درهم می شکنند و از میدان به در می برد ، آنان شجاعانه از مرز و بوم خود دفاع می کنند . شجاعت آنان ناشی از عقیده و ایمان آنهاست ؛ چه ، آنان شهادت را با جان و دل قبول کرده و به پیروزی و نصرت الهی یقین داشتند. »^۲

« با ظهور مقاومت مردم در شهرها ، پیشروی نیروهای عراق کند و موجب عدم هماهنگی و کاهش توان نظامی عراق گردید. در آبادان تأسیسات نفتی ، مخازن بنزین و پالایشگاه ها بمباران می شد ، جوانان سعی می کردند زن و بچه ها و افراد خردسال و کهنسال را از شهر خارج سازند تا به جاهای امن برسند ؛ ولی خودشان حاضر به ترک زادگاهشان نبودند. آنها می گفتند : زیر رگبار دشمن تا پای جان ایستادگی می کنیم و از درون سنگرها و یا از پشت بام ها با متجاوزان می جنگیم ؛ اما تسلیم نمی شویم. »^۳

ادبیات پایداری و مقاومت

در کتاب واژه نامه ی داستان نویسی در تعریف ادبیات مقاومت و پایداری چنین آمده است : « ادبیات مقاومت (opposing Literature) به داستان ها ، نمایشنامه ها ، سرودها ، ترانه ها و تصنیف هایی گفته می شود که در دوران خاصی از تاریخ ملتی یا قومی به وجود می آید و هدف آن ایجاد روحیه ی مبارزه و پایداری در مردم است. معمولاً این آثار در دوران خاصی به وجود می آیند و اگر هنرمندانه پرداخته شوند از

حیطه ی تنگ ادبیات قومی و ملی بیرون می آید و به صورت شاهکارهای ادبیات دنیا ماندگار می شوند.^۴

جنگ تحمیلی و دفاع مقدس علی رغم همه زیان ها و خسارات اقتصادی ، اجتماعی و انسانی که برای ایران داشت توانست دریچه ای نو به فرهنگ و ادب هزار و چند ساله ی این مرز و بوم بگشاید و یک اثر ادبی یعنی ادبیات پایداری و مقاومت به وجود آورد.

« پدیده ی دفاع مقدس همراه با هشت سال مقاومت سرافرازانه ی مردم این مرز و بوم بر تمامی جنبه های زندگی آنان خصوصاً بر ادبیات و فرهنگ تأثیر نهاده و موجب تولد ادبیات خاص دفاع مقدس گردید. تأثیر جنگ را در تمامی انواع ادبی ، بویژه ادبیات داستانی می توان مشاهده نمود. در خلق حماسه های جنگ ، زنان نیز همچون مردان سهم بزرگی داشته اند و این حماسه های جاودان در ادبیات داستانی به تصویر کشیده شده است.^۵»

صفدر تقی زاده در مجله ی ادبیات داستانی می نویسد: « هنوز اثری که بتواند وحشت جنگ و مصیبت جنگ را آن طور که بوده و هست بیان کند و ما را بلرزاند خلق نشده است. شاید اگر زمان بگذرد مثل جنگ های دیگر آثاری که منتظر و متوقعش هستیم پدید آید. آثاری که هم اکنون پس از گذشت ۶۵ سال از جنگ جهانسوز دوم در غرب منتشر می شوند و مورد توجه قرار می گیرند صحه ای بر این مدعاست . از سوی دیگر گروهی نیز معتقدند شور و هیجان و تب و تاب سال های جنگ مهمترین زمان و دورانی بوده است که می توانسته استعداد نویسندگان را شکوفا کند و واقعیت های آن دوره را به رشته ی تحریر درآورد و پس از پایان جنگ آنچه که باید در رمان بیشتر به آن پرداخته شود تبعات جنگ و پیامدهایی است که ملت ها در دو دهه ی اخیر با آن دست به گریبان بوده و خواهند بود.^۶»

در نقض این مدعا باید گفت مهمترین اثری که وحشت و مصیبت جنگ را بعد از سی سال به خوبی به تصویر کشیده است و تمامی اقشار جامعه را با واقعیات جنگ بویژه دفاع ۳۳ روزه و مبارزه ی مردم با غیرت خونین شهر آشنا می کند ، کتاب « دا » است ، که در ادامه درباره ی این اثر مهم سخن خواهیم گفت.

بخش دوم

مؤلفه های پایداری در رمان های دفاع مقدس

نکته : آنچه در این قسمت تحت عنوان بیان مؤلفه های پایداری به آن می پردازیم برگرفته از مقاله ای تحت عنوان « مؤلفه های پایداری در سیمای شخصیت های رمان دفاع مقدس » به قلم دکتر احمد امیری خراسانی و عسگر حسن پور است که در نشریه ی ادبیات پایداری دانشگاه شهید باهنر کرمان ، منتشر شده است. ارجاعات به کار رفته در این قسمت برطبق مقاله ی ذکر شده می باشد.^۷

ادبیات هر دوره ای ، بازتاب آرا و عقاید و سرنوشت و امیدها و آرزوها و مشکلات مردم آن دوره است. ادبیات مقاومت ، عموماً در شرایط حساس اجتماعی و تاریخی به وقوع می پیوندد. یکی از مسائل مهم منعکس شده در ادبیات داستانی معاصر ایران ، جنگ هشت ساله ی تحمیلی است. ادبیات تاریخ پنهان مردم است و در آن تنها به ظاهر اتفاقات پرداخته نمی شود. ادبیات داستانی بیان درونی شدن مسایل تاریخی و اجتماعی است و هر پدیده ای را به صورت جزئی بیان می کند. ادبیات داستانی دفاع مقدس پاره ای از این موشکافی ها و دقت در لایه های اندیشه ای و اجتماعی است که بازتاب به موقع حادثه ای مهم است - انقلاب اسلامی ، مشروطیت ، ملی شدن نفت - مسایل مهمی در ادبیات دفاع مقدس می باشد که مایه ی الهی و انسانی شدن این نوع شده است.

در این ادبیات ، کمتر به مسایل ظاهری و یا چگونگی مبارزه پرداخته شده است و بیشتر دلایل مبارزه مطرح بوده است. این مسایل ، هویت خاصی به ادبیات دفاع مقدس بخشیده است. به جز برخی رمان های نخستین که بیشتر بیان مظلومیت ملت ایران و بی رحمی ها و خشونت های دشمن است ، سایر رمان ها بیشتر بیان هویت قدسی رزمندگان است.

۱- هویت دینی مبارزان

رزمندگان و مبارزان در دفاع از میهن ، انگیزه ای دینی دارند و هویت آنان برگرفته از اسلام و تشیع است. بیشترین تأکید مبارزان ، نبرد به خاطر اسلام است. در رمان دفاع مقدس ، کمتر سخن از ایده ها و اندیشه های ملی گرایانه و ناسیونالیستی است ، بلکه بیشتر به تبع ماهیت انقلاب اسلامی و استکبار ستیزی مبارزه سمت و سوی دارد. مهمترین عامل پیوند لایه های مختلف مردم در مبارزه هویت دینی است.

« چیزی که در ادبیات انقلاب می بینیم ، کمرنگ بودن ناسیونالیسم است در ادبیات ما و آن چیزی که ادبیات انقلاب می گوئیم و یا عمدتاً مربوط به جنگ است، ناسیونالیسم وجود ندارد. به جای ناسیونالیسم ، ما امت واحده داریم ، یعنی رزمنده ی ما در صحبت هایش دفاع از اسلام می کند نه دفاع از ایران. »^۸

این نکته یکی از اساسی ترین ویژگی های رمان دفاع مقدس است... یکی از دلایل این امر هویت دینی و انقلابی رزمندگان است. برخی از رزمندگان از هویت انقلابی برخوردارند و ماهیت اسلامی انقلاب ، جایی برای ملی گرایی باقی نمی گذارد.